

Тележкіна О. О. Топопоетоніми в художньому просторі Дмитра Павличка / О. О. Тележкіна // Вісник запорізького національного університету. Серія «Філологічні науки». – Запоріжжя, 2012. – № 1. – С. 431 – 436.

УДК 821.161.2-1.09

ТОПОПОЕТОНИМИ В ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРИ ДМИТРА ПАВЛИЧКА

О. О. Тележкіна, канд. філол. наук, доцент

Національний фармацевтичний університет

У пропонованій статті автор висвітлює результати спостереження за вживанням у поетичному мовленні Д. Павличка топопоетонімів. Ці одиниці топонімичної системи поет наділяє констатуючою, інформативною й експресивною функціями, що сприяє найбільш точному і яскравому розкриттю художнього задуму автора і найбільш повному насиченню художньо-поетичного простору митця.

Ключові слова: топопоетонім, алонім, ойконім, хоронім, гідронім, оронім, символ, художній простір.

Тележкіна О. А. ТОПОЭТОНИМЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОСТРАНСТВЕ ДМИТРИЯ ПАВЛЫЧКО / Национальный фармацевтический университет, Украина

В предлагаемой статье автор рассматривает результаты наблюдения за употреблением в поэтической речи Д. Павличко топоэтонимов. Эти единицы топонимической системы выполняют констатирующую, информационную и экспрессивную функции, что способствует более точному и яркому раскрытию художественного замысла автора и более полному насыщению художественно-поэтического пространства поэта.

Ключевые слова: топоэтоним, алоним, ойконим, хороним, гидроним, ороним, символ, художественное пространство.

Telezhkina O.O. Topoethonyms in the stylistic space of Dmytro Pavlychko / National University of Pharmacy, Ukraine

The article deals with the results of research of topoethonym use in the poetic speech of D. Pavlychko. Such units of the toponymic system serve as a verifying, informational and expressive agents; and it contributes to more precise and brighter exposure of the author's stylistic conception and fuller satiation of his poetic space.

Key words: topoethonym, allonym, oikonum, choronym, hydronym, oronym, symbol, poetic space.

Функціонування топонімів у художньому тексті вже тривалий час привертає увагу вітчизняних дослідників. Так, були розглянуті різні аспекти вияву топонімів у прозі В. Винниченка (Г. П. Лукаш [7]), Б. Грінченка (Е. В. Боева [1]), О. Кобилянської (Ю. О. Карпенко [4; 5]), М. Хвильового (О. О. Усова [11]), віршах та історичних романах Л. Костенко (В. М. Калінкін, Ю. В. Лінчицька [3]), поезії Святослава Гординського (В. Ф. Півень [10]) та інших митців II половини ХХ століття (І. В. Хлестун [12]), драматичних творах Лесі Українки (Т. І. Крупеньова [6]). Незважаючи на важливість розробки цих цікавих лексичних і стилістичних ділянок для сучасної мовознавчої науки, дотепер обійдена увагою представленість топонімичної лексики у поетичній творчості наших сучасників. Зокрема, детальний аналіз потребує зазначена лексична група, активно використовувана у віршових творах Д. Павличка. Дослідження поетичного топонімікону поета дозволить встановити глибинні зв'язки у площині Я поета – країна – світ через з'ясування ролі топонімів, що є важливим для розуміння ідіостилю митця і культурно-історичних подій, в яких розвивався й реалізувався поетичний талант Д. Павличка. Це й актуалізує необхідність лінгвостилістичного вивчення топопоетонімів у художньому просторі митця.

Мета статті – визначити семантичне навантаження топопоетонімів і стилістичні функції, якими Д. Павличко наділяє мовні одиниці, що належать до топонімичної лексики.

Проведені спостереження засвідчили введення у тексти творів поета класів топонімів різної територіальної належності. Це пояснюється тим, що поетичне Я митець пов'язує в своїх творах не лише з історичними, культурними чи соціальними проблемами рідної країни: а й з іншими державами світу, переживаючи болі і страждання інших народів.

Найбільш активно поет послуговувався такими лексико-семантичними групами топонімичної лексики:

а) **макротопоніми**: Азія, Африка, Балкани, Галичина, Європа, Кавказ, Косарал, Підкарпаття, Поділля, Прибалтика, Сибір, Тернопілля, Урал, Франківщина;

б) **хороніми**: Австрія, Афганістан, Білорусь, В'єтнам, Грузія, Естонія, Єгипет, Іспанія, Ічкерія, Канада, Кенія, Китай, Конго, Куба, Литва, Македонія, Монголія, Пакистан, Польща, Португалія, Росія, Словаччина, Сомалі, Суомі, США, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехословаччина, Чечня;

в) **ойконіми**: у цьому топонімичному класі виділяється група **астіонімів**: назви міст і містечок на теренах України: Базар, Батурин, Берестечко, Брустури, Буча, Гадяч, Галич, Дрогобич, Жовті Води Запоріжжя, Збараж, Іркліїв, Канів, Київ, Кіровоград, Кодня, Коломия, Конотоп, Космач, Кривий Ріг, Криворівня, Крути, Луганськ, Львів, Одеса, Пирятин, Підволочиськ, Полтава, Станіслав, Старокостянтинів, Стир, Тернопіль, Умань, Херсон, Хуст, Черкаси, Чернівці, Чигирин, Яблунів, Яремче,

Ярополче; назви світових столиць, міст і містечок, що певним чином вплинули на перебіг історії України чи світової історії: *Аларкон, Амстердам, Афіни, Балтимор, Барселона, Берлін, Брно, Брюссель, Будапешт, Вавилон, Валенсія, Ванкувер, Варшава, Ватерлоо, Вашингтон, Венеція, Відень, Воркута, Гомора, Гренада, Грозний, Гуантанамо, Гудермес, Джелалабад, Єрусалим, Загреб, Інта, Кандагар, Каракорум, Кельн, Клязьма, Краків, Кустанай, Люблін, Мадрид, Мілан, Москва, Назарет, Нью-Йорк, Онтаріо, Оттава, Палермо, Париж, Петербург, Прага, Рим, Самарканд, Сандармох, Сарагоси, Сараєво, Сіон, Спарта, Стамбул, Тюмень, Фіви, Хатинь, Хіросіма*; і менш чисельна група **комонімів** (назви селищ і невеликих сіл на території України): *Багадунка, Березів Вижній, Березів, Боровиця, Гола Пристань, Гуцанки, Добромирка, Драбів, Дубове, Кам'янка, Ключів, Ковалівка, Кожухів, Корнівка, Королівка, Косів, Красники, Крушник, Кусиківці, Лозівка, Лолін, Люча, Медведівка, Медобори, Межиріч, Мельники, Микуличині, Моринці, Мошини, Насарат, Пікуличі, Стопчатів, Суботів, Тальне, Текуча, Хмільник, Худолівка, Шишаки*;

г) **урбаноніми**: *Карлів міст, Княжа гора, Латинський квартал, Личаків, площа Ринок, Софіївський майдан, Французький бульвар, Хрещатик*;

д) **гідроніми**, серед яких спостерігаються **пелагоніми**: *Біле море, Егейське море, Каспій, Карибське море, Середземне море, Червоне море, Чорне море*; **потамоніми**: *Буг, Ворскла, Дніпро, Дністер, Донець, Збруч, Іпокоть, Лугань, Лючка, Прут, Псел, Стрий, Сула, Сян, Тиса, Тясмин, Удай, Хорол; Вісла, Дунай, Рейн, Сейм, Сена, Йордан, Каяла, Амазонка, Міссісіпі, Волга, Дон, Ока, Кура*; **лімніони**: *Онтаріо, Сиваш*;

е) **ороніми**, де чисельно виділяються назви гір і вершин: *Глід, Говерла, Грегот, Калита, Карпати, Палита, Хорив, Чорногора* (на теренах України), *Альпи, Памір, Ай-Петрі, Алтай, Ельбрус, Кавказ, Арарат, Сьєрра-Маєстро, Міна дель Фріо, Ескамрай, Туркіно, Гіндукуш* (на інших територіях) і ярів: *Бабин Яр, Холодний Яр*.

Підпорядковуючи топопоетоніми загальним законам художнього контексту, Д. Павличко майстерно вводить їх у полотно віршового твору і наділяє відповідними функціями.

Виступаючи назвою твору і відіграючи роль його інформаційного центру, той чи той топопоетонім налаштовує читача на певне сприйняття вірша, вказує на те, про що йтиметься. Таку функцію виконують, зокрема, поезії «*Дністер*», «*Конотон*», «*Море біля Валенсії*», «*Сиваш*», «*Текуча*», «*Чигирин*». Подеколи обраний автором топонім звучить тільки в заголовку, проте частіше спостерігаються випадки повторення тієї самої одиниці у віршовому тексті.

Назви географічних об'єктів трапляються і в епіграфах, в яких вони конкретизують стосунок чи приналежність особи або предмета до відповідної країни. Свідченням такого функціонування топоніма є епіграф-пояснення до вірша «Михайлові Мольнару»: «*Молодому чехословацькому вченому, що видав у Чехословащині збірку українських пісень*».

Значно ширші функції топопоетоніми виконують у текстах віршів. За допомогою того чи того топоніма автор окреслює локалізацію подій у просторі, як-от:

*Жив сопілкар у Косові. Бувало
На ярмарок виносив оберемки
Денцівочок, сопілок і теленок,
І кожну брав і пробував на звук,
І кожна обзивалась по-своєму... («Притча про любов»)*
або:

*Із безодні століть, із туманів камінного світу,
Світять, ніби роса, мерехтливі краплини граніту,
Ти на гори стаєш, наче в храмі блакитнім на хори,
Тимчасовим очам одкриваєш безсмертні простори.
Чую, чую тебе, впізнаю в над небеснім розгоні
Срібні ноти Кури, Алазані, Арагві, Ріоні.
Ти спиняєшся там, де найглибші стривоження й біди,
Де проходить печаль, як полегле колосся Колхіди («Грузинська пісня»).*

Однак, як свідчать дані з номінативною чи інформаційною функцією топоніми засвідчуються не часто, здебільшого вони стають експресивно й емоційно насиченими, автор наділяє їх символічним значенням.

Є назви, які символізують рідний край поета, і митець знову і знову подумки повертається до батьківської хати:

<i>Там, де Лючка круто в'ється, Де хати в садках, Де мене носила мати В поле на руках,</i>	<i>Там я знаю кожну стежку, Кожен камінець, Там узяв я пісню в серце Із людських сердець.</i>
--	---

Автор шукає ознак рідної сторони всюди, де б він не був за кордоном, як-от у вірші «В Дорозі на Міна дель Фріо»:

*Мені здається, ніби я в **Карпатах**.*

Булані мули, як гуцульські коні,

Несуть бесаги на хребтах горбатих,

А з-під копит камінчики – у стромінь. <...>

*А там – блакитніє **Карибське море**,*

*Дивлюсь і чую, ніби я **скрилатів**:*

*Ось океан, **Париж**, обличчя Альп **суворе**,*

*Дунай, **Говерла, Яблунів, Стопчатів**...*

Тут топоніми Карибське море, Париж, Альпи, Дунай вказують поетові дорогу додому, а Карпати, Говерла, Яблунів, Стопчатів – то вже рідний край.

У багатьох випадках географічні назви стають носіями і хранителями історичної п'ам'яті:

*Як ви живі, то й **Київ** не помре,*

*Мій **Чигирине**, мій **Холодний Яр**!*

*Біля **сухого зашкварчить сире**,*

*І навіть небо **спалахне безжмарне** («Нема вже Леніна в Чигирині»).*

Як носії історичної пам'яті топопоетоніми не лише передають інформацію про ту чи ту подію в історії України, а й виконують експресивну функцію: через власні назви автор передає не лише свої емоції, а й відчуття всієї країни. Так, міста, де українське військо зазнало поразки, викликають смуток і жаль:

*Під **Крутами** – **печаль**, під **Берестечком** – **туга**,*

*А під **Полтавою** – на полі **кров горить**...*

*Куди подітися? Хоч ти **заплач навзридь**,*

*Козацька кість **летить**, як білий птах з-під **плуга** («Конотоп»).*

Де була здобута перемога – світле почуття радості:

*Забули **ясні зорі***

*Козацький **хоровод**,*

*Бої на **Чорнім морі**,*

*Гармати **Жовтих Вод**.*

*Забула вже **Європа***

*Ту **силу молоду**,*

*Що біля **Конотопа***

*Розбила **вщент орду** («Козацька слава»).*

Топопоетоніми служать і для підкреслення єдності українських земель і невмирущості звитязного духу визвольної боротьби:

а) *Воскресли **Чучупаки**. Зникла **мряч**.*

*Побачив я на **мапі небозводу**,*

*Як **обертались Мельники в Космач***

*І **помирали** вдруге за **свободу** («Мельники»);*

б) *Збудився в **Космачі Холодний Яр**,*

*На **кичерах** — **повстанські сотні** й **чоти***

(«Пам'ять»).

(Мельники – столиця Холодноярської Республіки, батьківщина родини Чучупаків, уславлених борців за самостійну Україну. Мельники й Космач споріднені тим, що були столицями національно-визвольної боротьби українців: Мельники – 1919 року, Космач – 1943-го.)

Але поета проймає біль і тривога через те, що невдячні нащадки українських воїнів, що прославили себе в містах, пов'язаних із відомими історичними подіями, не цінують і не шанують ні їхні здобутки, ні їхні жертви:

*Ми **розкидали храм**, **наварили отрути**,*

*На **Господнім дворі** завели **вар'сте**!*

*О **мої Космачі, Конотопи і Крути**,*

*Ви **вмирили** за **те**, щоб **свободу здобути**,*

*А, **здобувши**, – **самі у неволю йдете**! («Кирило Осьмак»)*

Проте символами трагедії українського народу виступають не лише міста, розташовані на теренах України, а й далеко за її межами. Так, у вірші «Географія України» поет поєднав топоніми (місце трагедії) й антропоніми (ім'я загиблого), чим досяг вияву надзвичайної емоційної напруги:

*Печальний **монастир на Білім морі**,*

*На **костях кошового Калниша**,*

*і **Косарал**, де в **понадлюдській зморі***

*Всяває світ **Шенченкова** душа,*

*І **Петербург**, де на **козацьких трупах***

*Стоять **мости**, **тече Неві ропа**,*

*І **Коліма**, де в **льодових шкарлупах***

*Лежать **повстанці, воїни УПА**,*

*Могила **Дорошенка** під **Москвою***

*І **Сандормох**, де **досі стигне кров**,*

*Лежать **Куліш**, і **Курбас**, і **Зеров**,*

*Шляхи **поза Урал** на **стужу** й **погин**,*

*За **людську честь**, за **мамин спів** — на **смерть**;*

*І **Роттердам**, де **Коновальця** **стогін***

*Навік **закутий** в **надмогильну твердь**;*

*І сам **Париж**, де **пам'ятають мури***

*Останні **кроки**, **передсмертний дих**,*

*Останнє **слово Симона Петлюри**,*

*Що **завжди** буде **першим** для **живих**;*

*І **Мюнхен**, де **лежить Степан Бандера***

Де із простреленою головою

У тишині баварської землі...

Ще одним прикладом поєднання топонімів і антропонімів із стилістичною метою є вірш «Малишкови», де велич таланту цього поета Д. Павличко передає саме за допомогою назви ріки і назви гірської вершини:

*Якби був зерном, – те зерно б не розтерли,
Ярилася б нива камінна врожаєм.
Якби був горою, то тільки **Говерлою**,
Якби був рікою, то тільки **Дунаєм**.*

Великі описові конструкції щодо утисків української мови в Російській імперії, цесарській Австрії і панській Польщі у вірші «Або – або» Д. Павличко замінив на назви столиць цих держав, чим досяг влучності, чіткості й емоційної насиченості викладу:

*Коли душили нашу мову
Варшава, Відень і Москва,
Ми з праху повставали знову,
Снували і плели основу
Свого духовного єства.*

Для досягнення більшого стилістичного ефекту автор удається до використання відомих алонімів, замінюючи ними географічні назви. Так, *Дніпро* Д. Павличко традиційно називає *Славутою*, *Київ* – *містом Кия*, *Львів* – *містом Лева* і вже авторське – *дім Лева*.

Прикладом уведення у виклад власного алоніма є пара *Петербург – пам'ятник Петра*, фундаментом якого стали кістки українських козаків:

*Платили їм за їхні кості білі –
Фундаменти під пам'ятник Петра –
Сибірами. Під снігом задубілі
Лежать вони родинами з пра-пра... («Не проклинай»).*

Виявляючи гнів до сучасних українців, які ладні запродати Батьківщину і знищити її мову, аби тільки забезпечити собі матеріальні блага, поет використовує алоніми до слова *Україна*:

*а) О, я хотів би бути між братами
Залізняка, служити Спартану,
І впасти біля Київської брами,*

*Але не за Хахландію дурну,
Де за вождівську золоту труну
Жеруться холуї із холуями («Я вже над смерті урвищем стою»)*

*б) Кругом чужа окупаційна мова,
московщина на берегах Дніпра.*

***Манкуртія** від Харкова до Львова –
Без пам'яті, без Божого нутра («Олекса Гірник»).*

Назви *Хахландія* і *Манкуртія* мають виразне негативне забарвлення, що підкреслює ставлення автора до політичних подій, які відбуваються в країні.

Результати проведених спостережень дозволяють зробити висновок про те, що Д. Павличко активно вводить у тексти віршів поетично і функціонально мотивовані топоніми, тому їх правомірно називати топопоетонімами. Ці одиниці топонімічної системи автор наділяє констатуючою, інформативною й експресивною функціями, що сприяє найбільш точному і яскравому розкриттю художнього задуму поета і найбільш повному насиченню художньо-поетичного простору митця.

Продовженням розпочатого дослідження може бути вивчення окремих топонімів як одиниць концептосфери «Батьківщина», оскільки концепти, представлені в ній, належать до основних вербалізованих концептів ідіостилю поета.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боева Е. В. Топонімія в художньому просторі прозових творів Б. Д. Грінченка /Е. В. Боева/Українська пропріальна лексика: Матеріали наукового семінару (13 – 14 вересня 2000 р.). – К.: Кий, 2000. – С. 12 – 19.

2. Гриценко Т. Б. Власні назви як засіб стилетворення в українській історичній прозі другої половини ХХ століття (на матеріалі романів про Б. Хмельницького): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» /Т. Б. Гриценко. – К., 1998. – 18 с.

3. Калінкін В. М., Лінчицька Ю. В. Із спостережень над поетикою онімного простору роману Ліни Костенко «Берестечко» /В. М. Калінкін, Ю. В. Лінчицька/Українська пропріальна лексика: Матеріали наукового семінару (13 – 14 вересня 2000 р.). – К.: Кий, 2000. – С. 62 – 69.

4. Карпенко Ю. О. Топоніміка художнього тексту (на матеріалі повісті О. Ю. Кобилянської «В неділю рано зілля копала...») /Ю. О. Карпенко //Тези доповідей ХХ наукової сесії. Секція філологічних наук. – Чернівці, 1964. – С. 73 – 77.

5. Карпенко Ю. О. Функції топонімічних назв у творах О. Ю. Кобилянської (до питання про топонімічну стилістику) /Ю. О. Карпенко //Творчість Ольги Кобилянської: тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої сторіччю з дня народження письменниці. – Чернівці, 1963. – С. 59.

6. Крупеньова Т. І. Ономастичний простір драматичної поеми Лесі Українки «На полі крові» /Т. І. Крупеньова//Українська пропріальна лексика: Матеріали наукового семінару (13 – 14 вересня 2000 р.). – К.: Київ, 2000. – С. 87 – 91.

7. Лукаш Г. П. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» /Г. П. Лукаш. – Дніпропетровськ, 1997. – 18 с.

8. Мельник М. Р. Ономастика творів Ліни Костенко: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» /М. Р. Мельник. – Одеса, 1999. – 18 с.

9. Панекіна Т. І. Потамонім Дніпро в українських прислів'ях та приказках /Т. І. Панекіна//Українська пропріальна лексика: Матеріали наукового семінару (13 – 14 вересня 2000 р.). – К.: Київ, 2000. – С. 129 – 132.

10. Півень В. Ф. Ідіостиль поетичних творів Святослава Гординського: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 /Півень Володимир Федорович. – Слов'янськ, 2007. – 198 с.

11. Усова О. О. Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» /О. О. Усова. – Донецьк, 2006. – 18 с.

12. Хлисту́н І. В. Власна назва в українській поезії II половини ХХ століття (семантико-функціональний аспект): дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 /Хлисту́н Ірина Валентинівна. – Умань, 2006. – 221 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Павличко Д. Твори: [у 10 т.] /Дмитро Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2010. – Т. 1: Поезія 1950 – 1988. – 512 с.

2. Павличко Д. Твори: [у 10 т.] /Дмитро Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2010. – Т. 2: Поезія 1989 – 2000. – 416 с.

3. Павличко Д. Твори: [у 10 т.] /Дмитро Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2010. – Т. 3: Поезія 2001 – 2009. – 448 с.

4. Павличко Д. Твори: [у 10 т.] /Дмитро Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2010. – Т. 4: Поезія 2001 – 2011. – 608 с.